

ВОЛОДИМИР ГНАТЮК

## Україна на столичній сцені

(„УДАЧА ОТ НЕУДАЧИ“, ВОДЕВІЛЬ П. СЕМІЙОНОВА 1817 РОКУ)

Відбудовуючи процес українського національно - культурного відродження, не можна залишати без уваги отої малопомітної, але потенціяльно значної сили національних чинників: тематики, мови пісенnoї й усної. З них бо веде початок відроджена нова українська література, вони бо впливали на існуючі письменства сусідніх націй, російське, польське, вони, як щось екзотичне, але привабливо цікаве, оригінальне, проходили разом з мелодією в уста сентиментальних панночок чи розвеселих паничів, попадали на сторінки уславлених і призначених для вибраної читацької публіки столичних журналів. І таким чином як сприяючий ґрунт для початків українського національно - культурного й літературного відродження утворювався поволі завдяки експансії названих чинників певний сусільний комплекс. В інтересах історії цікаво й потрібно всі такі моменти призбирувати й вивчати.

В даному етюді ми й хочемо звернути увагу на появу українського елементу на столичній сцені в п'єсі П. Н. Семійонова „Удача от неудачи или приключение в еврейской корчме“, опера в 1 д. (vaudeville), СПБ, 1818, що виставлялася в Малому театрі 4/I—1817 р. Хронологічно, таким чином, названа п'єса стоїть посередині між „Казаком - стихотворцем“ кн. Шаховського з одного боку та сутто українською „Наталкою - Полтавкою“ з другого.

Дія цього водевіля, як сказано в оглаві, відбувається „в mestечке на Волыне в субботу накануне ярмарки“. Зміст такий. У Києві був бідний парубок, поміщицький відпущенник, Григорій Молодченко (Sic!), який покохав нерівню, дочку купця Олекси Богатецького Ганнусю (Аннусю). Батько не хотів віддати дочки за нерівню. Тоді Молодченко з розpacу кинувся в Дніпро, щоб утопитися, але улани його зловили й умовили пристати до них. Молодченко бував у походах, де відзначився хоробрістю, урятувавши, між іншим, життя одному генералові та теперішньому свому ротмістрові Бославському. Зате ротмістр до нього дуже прихильний, і Молодченка подали на вахмістра. Тепер парубок носить прізвище Храбренко. Тим часом батько Ганнусин спілкував з економом Дубницьким, а вмираючи й залишаючи Ганнусю сиротою, видав тестамент, на підставі якого Ганнуся повинна вийти заміж за старого Дубницького. Тут починається, власне, дія. Це все минуле виявляється під час розмови уланів з євреями. Улаштоване побачення Храбренка з Ганнусею, і вони переконалися, що кохаються так само. Щасливому розв'язанню справи сприяв своїм втручанням ротмістр Бославський, бо з одного боку він сам кохав і хотів викрасти свою симпатію, а з другого вважав себе за зобов'язаного перед Храбренком. Ротмістр підкуплює євреїв, шинкаря Граїля та фактора Хайла (?), щоб вони допомогли Ган-

нусі втекти й обвінчатися з Храбренком. Але в кінці сталося сценічне ції про цю. Жінка Ізраїля Рахіль, ревнуючи чоловіка до служниці Теклі ї щоб перевірити його, сама нарядилася в ту військову одіж, що її Текля мусіла віднести до Ганнусі. Улани через це завезли замість Ганнусі Рахіль, але, з'ясувавши помилку, повернули. Тоді втрутівся Боєславський і змусив Дубницького відмовитися від Ганнусі, бо в противному разі він, як заступник кн. Добролюбського, має підставу посадити економа Дубницького до в'язниці за розтрати.

Переказаний нескладний водевільчик мав якісь привабливі якості, тримаючись на столичній сцені, принаймні, аж до 50 - х років. Ім'я автора, як пересвідчимося з рецензії, забуто, а п'есу повторювано, перероблювано, рекламировано. Одним словом, вона має не аби яку сценічну історію. Так, у 20 - х роках, а саме 1827 року, її на сцені бачив рецензент Х. в. Коні (його рецензію далі будемо цитувати) з участию „малороссійскихъ актеровъ: знаменитого Щепкина, Тарновского, Калиновского“.

Далі, нам попалися дані за 40 - ві роки<sup>1)</sup>. В один із 40 - х років (річної дати на афіші нема) 21/IV водевіль виставлявся „російскими придворними актерами“, при чому рекламиовано п'есу так, що вона буде йти „съ принадлежащими къ ней хорами и танцами; музыка набранная изъ малороссійскихъ, польскихъ и еврейскихъ песенъ и аранжированная для оркестра г. Ленгардомъ“. Знов таки одна датована афіша показує, що водевіль ставлено навіть, очевидно, як виграшну річ, у бенефіс Каратахіна 3/XII — 1846 р. Нарешті, найпізніший рік стрівся нам 26/XI — 1851. Цього числа водевіль ішов уже на московській сцені, як це видно із режисерських нотаток такого роду<sup>2)</sup>: Въ контору Императорскихъ Московскихъ Театровъ. Требование. Дѣв' оперы въ 1 дѣйствіи: Еврейская Корчма, назначеннай (Sic!) къ представлению по возобновленію въ 1 разъ, ноября 26 дня 1851“...

Не без інтересу для нас будуть, очевидно, і прізвища акторів, тих, що виконували ролі українських персонажів, репрезентуючи т. ч. на далекій Півночі українську екзотику. У першій виставі 1817 року українських персонажів гралі: Храбренка — артист Климоуский, а Ганнусю — Сорокіна. Їх прізвища надруковано у вид. 1818 року поруч з назвами дієвих осіб. У старому рукописному супльорському примірнику п'еси, писаному ще на синьому папері (№ каталогу названої бібліотеки 1804) Храбренка грав Ширяев, а Ганнусю — Ольгіна. 1827 року, як уже згадувалося, виступали справжні українці: Щепкин, Тарновський, Калиновський. У 40 - х роках ролю Храбренка виконує Лук'янов, а Ганнусину — Ольгіна. Невеличка кількість названих прізвищ уже дає змогу гадати, що публіка за правдивість виконання не дбала, а правдивість у даному випадку, насамперед, мусіла лежати в мові. Коли ж викреслити один 1827 рік з акторами — українцями, то відповідальні ролі українських персонажів здебільшого виконують артисти з широ великоруськими прізвищами: Ширяев, Лук'янов, Сорокіна, Ольгіна.

Відсутністю відповідних вимог з боку глядача можна витлумачити й жахливу мовну жаргоність дієвих осіб. Покручену мовою балакають майже всі персонажі, за винятком Боєславського, Зашибаєва та частково Ганнусі. Мова Храбренка нагадує цитати з „Казака - Стихотворца“ кн. Шаховського. Такими (на вибір) перлинами, наприклад, розмовляє він з товаришами а потім з Ганнусею.

<sup>1)</sup> В оправленому зшитку п. з. „П. А. Каратахін. Афиши 1822 — 77. Пушкінський Дім Союзної Ак. Наук. „Дашковское собрание рукописей“.

<sup>2)</sup> У книжечці № 6516 з приміткою „Режиссерская“. Центральная Библиотека Русской Драмы. Ленінград.

1) „Видно, що цилю плохо братенька! Вже висемь дній якъ мы живемо дѣсь, а ни кто до насть не пристає“ (ст. 2).

2) „Ни! ни думай такъ объ ній — вина (sic!) никого кромъ минѣ ни любила и любити ни буде! Вина любить такъ богато, такъ богато, що“... (ст. 8).

Можна було б, зрештою, припустити, що Храбренко в москалях зруси-фікувався і через те набув таких чудернацьких фонетичних форм, але ж ні, і в Ганнусі мова далеко не чиста,— ну а інші персонажі? Ось Дубницький, поляк, економ, якою мовою балакає.

1) А ли я южъ до сытцъ пиломъ (sic!) зъ паномъ Рушницкимъ“ (ст. 4).

2) „Добрже, добрже, панъ Вахмистерь! Бенде пиломъ. Отъ васпана, до васпана“ (там само).

3) „Ни, ни, бадзо зинкую (sic!) пана Вахмистера“ (там само).

Єреї розмовляють україно - польським жаргоном, що його традиційно в утириованій формі подавалося в старій українській літературі (напр., Стороженко). Деякі помилкові слова говорять за те, що сам автор не знає ні одної ні другої мови.

1) Текле! чи не бачиш? идзъ до Пана и везьми шклянку“ (ст. 5).

2) „Бо паны людзи военны сомъ (sic!).— Дзисе ту, другій дзень инше място; тутегодни едину коха, на ютро другу, на позаутро трещецю.— Менщизны кийждый дзень могутъ змяну имѣтць, а кобитамъ не мозно; поцаму дзивчинѣ и невольно кохатць жолниржа; а безъ коханья ѿ зацѣлованье?“ (ст. 5).

Навіть росіянин Разрубов і той чомусь мішає в свою мову слова українські й польські.

Незрозумілим і дивним здається, як російська сцена могла тоді витримати такий мовний вінігret. І, дійсно, ця перебільшена екзотика по змозі чистилася. Так, у примірнику п'еси за ч. 6515 ми знайшли багато слів перевеслених олівцем і замінених російськими виразами, напр., барзо зинкую - благодарю, паны - вы, дзисе - сегодня, ту - здѣсь, повруцѣ - ворочусь; добре (Разрубов)-хорошо то що.

Що ж тоді приваблювало глядача до цього водевіля? Певно, не мовний волапюк? Не заїжджений зміст? Не виконання артистів? Натяк на виграшні моменти ми бачимо в афішних рекламах. Так, у афіші від 21-IV звертається увага на багатство різноманітних пісень у п'есі та на танці: „Танцовать будуть г. Пальчиковъ съ г - жею Щербаковой по еврейски“. В афіші від 3-XII 1846 р. підкresлюється, що „г - же Самойлова будеть пѣти малороссійскую пѣсню (изъ Москала)“, „а танцововать будуть (прізвища) мазурку, аранжированную г. Гольдом, г. Пишио и г - же Родина по еврейски“<sup>1)</sup>.

Дійсно, п'еска рясніє від пісень, тут і хори, і арії, і дуети, при чому національним мотивам пісень відповідає знов таки жахлива словесна мішанина. Храбренкові товариші взагалі розмовляють мовою російською, але перша їх вступна пісня („Вербунка“) це є дивожний польський жаргон.

169

„Пристань Юрка  
До вербунка!  
Въ Вильнѣ, въ Вильнѣ славномъ мѣстѣ  
Звярбовали хлопцовъ двесте,  
Семь конюшихъ, семь писаржей,  
Велѣ ружныхъ господаржей,  
До улановъ пришставали,  
Своє щенstвѣ знайдовали.  
Пристань Юрка  
До вербунка!

<sup>1)</sup> М. і. у друкованому тексті 1818 року після останнього куплету теж додано ремарку: „За симъ слѣдуютъ разныя приличныя пляски“.

Теразъ нима добрыхъ пановъ;  
Лѣпей пристань до улановъ,  
Бо уланы добры паны;  
Ядуть хлѣбъцъ пыкований.  
Приистань Юрка  
До вербунка!  
Добру вдку бендашъ питци,  
Бендашъ якъ панокъ ходици,  
Бендашъ ястци зъ масломъ курку;  
Велъ хлоповъ, велъ пановъ,  
Теразъ идонъ до улановъ.  
Приистань Юрка  
До вербунка!"

Російської мови в співах не гурт. Далі можна знайти лише три співочих місця, а саме: 1) співи Разрубова а потім хору, 2) романська „Тяжело в любові страстной“, 3) в кінці співають граф, Разрубов, Зашибаєв і нарешті хор. Супроти цих трьох російських місць автор подає 10 співів іномовних, з них польських співочих нумерів чотири, це: 1) арія Теклі „Хоць бы войскового“, 2) арії Дубницького, при чому одна на мотив краков'яка, 3) спільний дует Теклі й Рахілі, що з них остання користується українсько - польським жаргоном. Єврейських нумерів, коли не лічити участі Рахілі в дуєті з Теклею, всього три: 1) 2 дуєти Ізраїля та Хайла, 2) арія Рахілі; дуєти досить довгі, так що при всій любові публіки до співів їх за всяку ціну слід було скороочувати. Нарешті, почесне місце заступають українські пісні: 1) 2 дуєти Храбренка з Ганнусею і 2) одна арія Храбренкова. З мовного боку пісенні утвори так само, як мовна амальгама всієї п'єси, справляють на нас досить гнітюче враження, видаючись якимсь непотрібним, кумедним шаржем. Наводимо для ілюстрації арію „Краков'як“ Теклі.

Хоць бы войскового  
Дукаты окули,  
Кохай цывильного  
О единей кошули.

Жолниржъ коха счерьже  
Поки на квартирѣ,  
Якъ выйдетъ съ квартирѣ,  
Ма двадесѧту чтыре.

Шукай дзивче менжа  
Кого здобыть цното;  
Кохай съ характеру,  
Али не за злoto

Бо злoto зопсуе,  
Розум злoto шкодзить  
Ницъ венце надъ цнотъ  
Чловѣка не здобрить.

Нимажъ тего домку  
А ни такей хатки,  
Гдзъ бы не кохали  
Войсковыхъ кобятки.

Гранатовый фрачекъ  
Воскованы буты,  
Теразнейша младзешь  
Соби баламуты".

Окідаючи загальним поглядом всю п'єсу, зо всіма її співочими партіями, нам увижується, що центральним місцем була пісня, що її виконував Храбренко.

„Ой! кряче, кряче, да чорненький воронъ да на глыбокой долынѣ;  
Ой! плаче, плаче, молодый козачъ по нещастливой годинѣ“.

Її безпосередньо взято з українського фольклору. Можливо, що вона була першою справжньою українською піснею на сцені перед „Наталякою Полтавкою“. Тільки неприємно вражає в ній калічення української мови з боку автора.

Завдяки виставлянням п'єса набула певної сценічної історії. В ній частенько режисура робила зміни. Ми вже говорили про заміну незрозумілих виразів російськими словами. Але режисерський олівець торкається подекуди і пісень. Так, деякі пісні цілком викреслюються, напр., ро-

маніс графа у прим. ч. 6515, пісня уланів та дуєти Рахілі й Теклі та Храбренка й Ганнусі у прим. 1804; або скорочуються куплети: у прим. ч. 6515 дуєт Рахілі й Теклі та останні співи графа, Храбренка й Ганнусі, а в примірнику ч. 1804 теж скорочення припадає на кінцеві співи. При цьому дозволяється заміна деяких пісень у прим. 6515 коло пісні „Ой кряче, кряче“.. додано в дужках примітку „по вибору“, а в прим. ч. 1804 цієї пісні чомусь зовсім нема, зате Текля замість „Краков'яка“ співає українську пісню, записану на окремому папірцеві правописом Максимовича:

„Ой не відтиль вітер відкіль міні треба“...

Дописувач Коні у своїй рецензії 1847 року, очевидно, недаремно скаржиться, що за останніх 20 років на його пам'яті (1827 — 47) п'еса зазнала сили скорочень: викинуто ефектні сцени, хори, пісні, окремі арії; залишився, жале рецензент, лише голий кістяк,— і це, на його думку, сталося на шкоду п'есі.

Сам факт, що невеличка п'еска трималася на столичних сценах не менш, як 35 років (1817 — 51), доводить певну симпатію до неї з боку глядача. Погляди рафінованого російського глядача досить докладно висловив у своїй компетентній рецензії згадуваний Хв. Коні. Передруковуємо рецензію цілком.

„Приключение въ еврейской корчмѣ — оперетка доброго старого времени, безъ особенныхъ затѣй, безъ претензій на остроуміе, но веселая, игравая, полная военной удачи, малороссійского юмора, прекрасныхъ мотивовъ и при томъ вѣрная картинка обычая начала нынѣшняго столѣтія — лихой уланской вербунки. Ее лѣть тридцать тому, написалъ Семеновъ, котораго слава не сохранилась въ литературныхъ лѣтописяхъ, хотя пьеска его до сихъ поръ, даже при Девкаліоновомъ наводненіи водевилями, все еще всплываетъ на поверхность репертуара. Музыку къ ней писалъ Ленгардъ, человѣкъ съ большимъ талантомъ, съ игривымъ воображениемъ и образованнымъ вкусомъ, который могъ только существовать въ тѣ времена, когда артисту удавалось стяжать музыкальную славу однимъ талантомъ и заслугами, а не мелкой дребеденью полекъ и галопповъ. Я видалъ въ этой пьесѣ, за двадцать лѣть передъ сімъ малороссійскихъ актеровъ: знаменитого Щепкина, Тарновскаго, Калиновскаго; они были превосходны и приводили публику въ восторгъ своей игрою. Въ нынѣшнемъ ея изданіи мы не узнали прежней Еврейской корчмы. Хоры, пѣсни, отдѣльныя аріи изъ нея исключены; многія эффектныя, и необходимыя для уразуменія дѣйствія, сцены выкинуты: остался голый остовъ и вся пьеса похожа на испоконемое, надъ которымъ невольно задумашся, къ какому разряду его отнести. И Семеновъ и Ленгардъ — оба затмились и не безъ причины могли бы пожалѣть о своихъ именахъ, выставленныхъ за давнишніе грѣхи на афишѣ. А жаль, пьеса въ настоящемъ своемъ видѣ могла бы еще нравиться“<sup>1)</sup>...

Із столиць попала улюблена від публіки оперета й на провінційні сцени. Бачила ї й театральна Україна (полтавський та харківський театри) часів Котляревського. Але тут ї зустріли й оцінювали досить тверезо, як це видно з уривку із рецензії в „Украинском Вестнике“ (цей журнал виходив у Харкові в 1816 — 19 роках): „На першій виставі здається ця опера чудомъ мистецства, на другій дивились на неї байдуже, на третій чи не почнеш вже нудитись“.<sup>2)</sup>

Так справді мусів думати український глядач, закуштувавши нешаржо-

<sup>1)</sup> Ф. Коні. „Театральная лѣтопись. Александринский театръ. Бенефисъ г. Карагатына 2 - го“, ст. 25 — 26.— „Репертуаръ и пантеонъ театровъ“. СПБ, 1847, I.

<sup>2)</sup> Цитуємо із передмови П. Руліна до збірки „Рання українська драма“, Книгоспілка, 1928, ст. XXXIII.

ваного ѹ неутраквістичного театрального репертуару, що вже вийшов з під пера Котляревського.

Підсумовуючи огляд цій п'єси, ми мусимо сказати, що вона не може лишитися поза увагою істориків українського театру та української літератури. Для первого вона є так чи інакше поруч із старшим „Казаком - стихотворцем“ сценічною попередницею драматургічних утворів Котляревського, навіть більше, вона своєю мовою амальтамою підготовляє на далекій неукраїнській Півночі ґрунт для прийняття згодом справжнього українського народного театру.

Другого ж, історика письменства, вона наведе на кілька думок: нагадає йому про загальне громадське тло, що зумовлювало появу первих українських творів, тобто наявність „любителів малоросійского слова“, яким Парпур присвятив перше видання „Енейди“ Котляревського, спонукає його свій сюжет зіставити з сюжетами „Казака - стихотворца“ та „Наталки - Полтавки“ й задуматися над сюжетною близькістю всіх трьох творів.